

TERÖRİST REHABİLİTASYONU VE RADİKALLEŞMEDEN DÖNÜŞ: BİR MODEL ÖNERİSİ

TERRORIST REHABILITATION AND DERADICALIZATION: A MODAL PROPOSAL

Engin AVCI[†]

Öz

Siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları olan terörizmle mücadele birçok kurumun katılımını öngörmekle birlikte, uygulama çoğunlukla askerlere ve/veya kolluk personeline bırakılmaktadır. Asker ve kolluk açısından ise teröristlerin etkisiz hâle getirilmesi veya yakalananların adli makamlara teslim edilmesiyle görevin tamamlandığı düşünülmektedir. Bu yönüyle, teröristlerin rehabilitasyonu ve yeniden topluma kazandırma ile radikalleşmeden dönüş konuları hem uygulamada hem de akademik anlamda en az tercih edilen araştırma konuları arasında yer almaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri veri toplamadaki zorluk olmakla birlikte, asıl nedenin tutuklanan veya hüküm giyen teröristlerin mücadelede saf dışı bırakıldıkları yönündeki genel ve yanlış algı olduğu ileri sürülebilir. Bu nedenle Ceza Adalet Sistemi içerisinde tutukluların rehabilitasyonu ile yeniden topluma kazandırılmaları konusundaki çabalar radikalleşmeyle ve terörizmle mücadelede hayati önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, terörizm ve şiddet içeren radikalleşmeyle mücadele çerçevesinde terörist rehabilitasyonu ve radikalleşmeden dönüş yaklaşımları özelinde uygulanabilir bir model geliştirmektir. Bu maksatla, öncelikle terörizmle ve radikalleşmeyle mücadele konusundaki kavramsal tartışmalara ilişkin genel bir çerçeve çizilmiştir. Daha sonra, Ceza Adalet Sistemi (CAS) Modeli, hükümlü, tutuklu ve terörist rehabilitasyonuna ilişkin uluslararası ve ulusal yasal düzenlemelere ve bazı örnek uygulamalara değinilmiştir. Son olarak, terörist rehabilitasyonu ve radikalleşmeden dönüş odaklanan bir model çerçevesinde çözüm önerileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Radikalleşmeyle mücadele, Terörizmle mücadele, Ceza Adalet Sistemi, Terörist rehabilitasyonu, Radikalleşmeden dönüş

Abstract

Even though the counterterrorism, which has political, social, cultural and economic dimensions, necessitate the participation of various institutions, the main actors to be charged with the implementation of the counter terrorism strategies are soldiers and/or law enforcement

---

[†] Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, engavci@gmail.com; eavci@jsga.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5881-1530

Bu makale, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi tarafından, 19-20 Eylül 2019 tarihinde Ankara’da düzenlenen Uluslararası Güvenlik Kongresi’nde kısmen sunulan “Ceza Adalet Sistemi Çerçevesinde Şiddet İçeren Radikalleşmeyle Mücadele: Terörist Rehabilitasyonu ve Yeniden Topluma Kazandırma” başlıklı bildirinin geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

personnel. From the security perspective, the soldiers and law enforcement personnel think that the mission is over, once terrorists killed or handed over to the judicial institutions. So, deradicalization, terrorist rehabilitation and reintegration as a research subject both in implementation and academic area, rarely find place in terrorism studies. While one of the reasons is difficulties in data gathering, it can be argued that the real reason is the common and erroneous perception or belief which is that the terrorists are eliminated after being convicted or punished. For this reason, the activities related to terrorist rehabilitation and reintegration within the Criminal Justice System perspective is vital in counterterrorism and struggle against violent radicalization. The aim of this study is to develop a feasible model in the fight against terrorism and radicalization, focused on terrorist rehabilitation and deradicalization. To this end, initially, a general framework has been drawn on conceptual discussions about the counterterrorism and counter-radicalization. Thereafter, Criminal Justice System (CAS) Model, national and international legal arrangements on rehabilitation of terrorists, convicts and detainees, and exemplary practices are discussed. Lastly, some solutions have been proposed within a model that focuses on terrorist rehabilitation and deradicalization.

Keywords: *Counter-radicalization, Counter-terrorism, Criminal Justice System (CJS), Terrorist rehabilitatiton, Deradicalization.*

1. GİRİŞ

Terörizm günümüzün en önemli güvenlik tehditleri arasında yer almaktadır. Terörizmle mücadelede strateji ve yöntemlerinin geliştirilmesi birçok devletin öncelikleri arasındadır. 11 Eylül Saldırıları sonrası küresel boyuta evrilen terörizm konusunda ABD merkezli mücadele politikalarının etkinliği konusundaki tartışmalar ile çatışma bölgelerinden dönen teröristlerin diğer ülkelerde yarattığı güvenlik endişeleri, terörizmle mücadelede yeni yaklaşımlar geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Teröristle mücadeleden terörizmle mücadeleye geçilmesi, ele geçirilen teröristlere uygulanacak işlemler ve radikalleşmeden terörizme giden süreçler terörizmle mücadele çalışmalarında daha çok yer bulmaya başlamıştır.

Askerî boyut yanında siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları olan terörizmle mücadele çok kurumlu bir katılımı gerektirmekte ise de genel beklenti uygulamanın silahlı kuvvetler ve/veya kolluk tarafından yerine getirilmesidir. Asker ve kolluk ise teröristlerin etkisiz hâle getirilmesinden veya yakalananların adli makamlara tesliminden sonra görevlerinin son bulduğunu düşünmektedirler. Terörizmle mücadelenin önemli fakat küçük bir bölümünü oluşturan bu süreç, tutuklanan veya hüküm giyen teröristlerin terörizmle mücadelede saf dışı bırakıldıkları yönünde genel ve yanlış bir algıya sebep olmaktadır. Oysa terörizmle mücadelenin diğer safhalarını oluşturan ve çok boyutlu bir yaklaşım gerektiren radikalleşen bireylerin bu fikirlerden döndürülmesi, yakalanan teröristlerin rehabilite edilerek yeniden topluma kazandırılmaları Türkiye’de gerek uygulamada gerekse akademik alanda hak ettiği ilgiyi henüz görememiştir.

Bu çalışmanın amacı, terörizm ve şiddet içeren radikalleşmeyle mücadelede çerçevesinde terörist rehabilitasyonu ve radikalleşmeden dönüş (*deradicalisation*) yaklaşımları özelinde

uygulanabilir bir model geliştirmektir. Bu maksatla, öncelikle terörizmle ve radikalleşmeyle mücadele yaklaşımları incelenmiş; müteakiben Ceza Adalet Sistemi (CAS), hükümlü ve tutuklu rehabilitasyonu konusundaki kavramsal tartışmalara, uluslararası ve ulusal yasal düzenlemeler ile bazı uygulamalara ilişkin genel bir çerçeve çizilmiştir. Son olarak, terörizmle ve radikalleşmeyle mücadelede terörist rehabilitasyonu ve radikalleşmeden dönüşe odaklanan bir model çerçevesinde çözüm önerileri sunulmuştur.

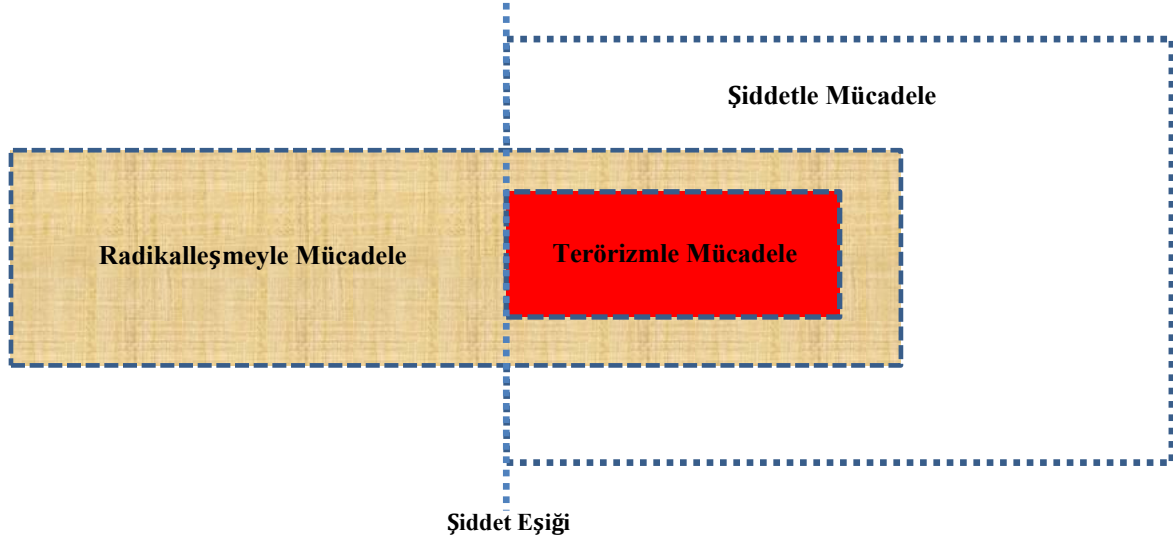
2. TERÖRİZMLE VE RADİKALLEŞMEYLE MÜCADELE

Terörizm veya radikalleşmeyle mücadele konusunda yapılacak bir araştırmanın karşılaşacağı ilk zorluk, araştırmaya konu olan temel kavramlara ilişkin muğlak durumdur. Terörizm konusunda yıllardır süregelen kavramsal tartışmalar henüz bir sonuca kavuşmuş değildir. Söz konusu geleneksel tartışma bu makalenin kapsamında değildir. Bununla birlikte, en azından araştırmaya konu edilen “terörizm” ve “radikalizm” kavramlarına ilişkin genel bir çerçeve sunmanın sonraki bölümleri daha anlaşılır kılacağı düşünülmektedir.

Thornton’un (1960: 71) yarım asrı aşkın bir süre önce yaptığı terör tanımı günümüzde birçok açıdan geçerliliğini korumaktadır. Yazarın, “şiddet kullanma ya da şiddet tehdidi içeren normal dışı yollarla siyasal davranışları etkilemek üzere tasarlanmış sembolik fiil” şeklindeki terör tanımı; şiddete, hukuk dışılığına, siyasal amaca ve eylemin sembolik niteliğine vurgu yaparken zaman içerisinde terör ve terörizm ayrımı, bir örgütün varlığı, eylemlerde süreklilik ve hedeflerin niteliği gibi konular kavramsal tartışmalara dahil olmuştur. Schmid ve Jongman (1984: 73-77) terörizm konusundaki 109 tanımı inceledikleri çalışmalarında, tanımlarda yer alan unsurları 22 başlık altında gruplandırmışlar; şiddet/kuvvet, politika, korku ve tehdit kavramlarının ilk sıralarda yer aldığını tespit etmişlerdir. Aradan geçen görece uzun zamana karşın, terörizm kavramına ilişkin süregelen tartışmalar sonuca ulaşmak şöyle dursun daha da karmaşık bir hâl almıştır. Öyle ki alanyazında terörizm, radikalizm, aşırıcılık, fundamentalizm ve fanatizm gibi benzer ve ilişkili kavramlar birbirlerinin yerine kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramları tartıştıkları çalışmalarında Kurum ve Avcı (2017: 48), kavramlara ilişkin sınırlarının tespit edilmesindeki güçlükleri kabul etmekle birlikte, en önemli belirleyici unsurun “şiddet eşiği” olduğunu vurgulamışlardır. Bu bağlamda terörizm ve radikalizm kavramları incelendiğinde; radikalizmin fikirleri, terörizmin eylemleri ifade ettiği ileri sürülebilir. Dolayısıyla her teröristin bir radikal olduğu, her radikalın ise bir terörist olamayabileceği söylenebilir. Terörizm şiddet ifadesinin nihai noktası iken; radikalizm zamanla terörizme dönüşebilmektedir (Muro, 2016: 1). Radikal fikir ve düşüncelere sahip çoğu kişi terörizme başvurmazken, derin ideolojik düşüncelere sahip olmayan çoğu terörist geleneksel yollarla radikalleşmeyebilir. Şiddeti meşrulaştıran aşırı uçtaki inanç ve düşüncelerin uyarlanması ve geliştirilmesiyle ortaya çıkan radikalleşme, terörizme giden yollardan sadece birini oluşturmaktadır (Borum, 2011: 38).

Terörizmle ve radikalleşmeyle mücadele, kavramlara yüklenen değerlere göre şekillenmekte ve uygulanmaktadır. Stern (2010: 1), “radikalleşmeden dönüş” (*deradicalization*) kavramının terör suçları nedeniyle tutuklananlara veya terör suçu şüphelilerine, “önleme” (*prevention*) kavramının eleman olarak devşirilmeye yatkın olduğu düşünülen bireylere veya gruplara, “radikalizmle mücadele” (*counter-radicalization*) kavramını ise her iki gruba yönelik çabaları anlatmak için kullanmaktadır. Bu yaklaşımda radikalizmle mücadele, terörizmle mücadeleyi de

kapsamaktadır. Bu çerçevede terörizm ve radikalleşmeyle mücadele Şekil-1’de sembolize edilmiştir. Alanları çerçeveyeleyen kesikli çizgiler süreçlerin geçişkenliğine ve alanlar arasında net ayrım yapılamayacağına işaret etmektedir. “Her teröristin radikal olduğu” fikrinden hareketle, terörizmle mücadeleye radikalleşme ile mücadele içinde yer verilmektedir. Şiddet

Şekil-1 Terörizm ve Radikalleşmeyle Mücadele

eşiğinin sol tarafında kalan alanda yürütülen radikalleşmeyle mücadele daha çok önleyici tedbirlerden oluşmaktadır. Şiddet eşiğini aşan radikaller ile aynı alanda yer alan teröristler arasındaki fark ise örgüt içerisinde aktif faaliyetlerde bulunmasıyla ilgilidir. Şiddet eşiği kimin terörist veya şiddet yanlısı radikal olduğunun tespitinde kolaylık sağlasa da şiddete başvurmadan önceki süreçte alınacak önleyici tedbirler güvenlik ve özgürlükler bağlamında tartışmalı bir konudur. Radikalleşme ve terörizmle mücadele dışında görülen şiddetle mücadele alanı ise genel asayışı etkileyen her türlü şiddet suçu ile organize suçlar, silahlı çatışmalar ve savaşları kapsamaktadır. Bu tür şiddet vakalarının farklı dinamikleri olduğundan çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Terörizmle Mücadele Yaklaşımları

“Terörizm”in tanımı konusundaki tartışmalar “terörizmle mücadele” yaklaşımını doğrudan etkilemektedir. Çünkü terörizm konusunda benimsenen kavramlar mücadele için kullanılan yaklaşımlara doğrudan yansımaktadır. Terörizmi bir sonuç olarak gören yaklaşımlar terörizmin nedenlerine odaklanarak mücadele stratejilerini bu çerçeveden ele alırlar. Bu yönüyle mücadele silahlı güç kullanımının da dâhil olduğu siyasi, sosyal, ekonomik, vb. birçok tedbiri içine alacak şekilde bütüncül bir çerçevede ele alınır. Terörizmi siyasi bir amaç için harekete geçen grupların başlangıç noktası olarak görenler ise “terörle mücadele” ve “terörizmle mücadele” ayrımı yaparak mücadelenin silahlı güç kullanılarak yapılan kısmına odaklanırlar. Bu

faaliyetleri ifade etmek için kullanılan terimler güvenlik algısına göre değişebilir.¹ Çoğunlukla birbirlerinin yerine ayırt edilmeksizin kullanılan savaş, çatışma, harekât veya mücadele ile özdeşleştirilen bu kavramlar aslında terörizm konusunda en başta yapılan bir tercihi bünyelerinde taşırlar. Terörizm kavramı konusundaki klasik tartışma, araştırmanın kapsamı dışında olmakla birlikte, bu çalışmada, devleti en önemli ve kapsayıcı aktör olarak gören ve çok sektörlü bir yaklaşımı vurguladığı düşünülen “terörizmle mücadele” kavramı tercih edilmiştir.

Terörizmle mücadele yaklaşımları en genel hatlarıyla güvenlik ve özgürlükler ikilemi içerisinde tartışma alanı bulmaktadır. Faydacı yaklaşım (*utilitarian*) çoğunluğun mutluluğu için uygulanan her türlü politikayı meşru görürken, evrenselciler (*universalists*) ise evrensel olduğunu savundukları ahlaki değerlerin istisnasız herkese uygulanmasında yana bir duruş sergilerler (Steven ve Gunaratna, 2004). Bu yaklaşımlar terörizmle mücadelede devletin seçtiği politikaya yön vermekte, kullanılan araç ve yöntemlerin niteliği üzerinde etkili olmaktadır. Uygulamada başvurulan tedbirlerin sert veya ılımlı olması, kısa ya da uzun vadeli olması da bu seçime dayanmaktadır.

Terörizmle mücadeleye uluslararası hukuk açısından bakıldığında barışçıl yollar ve kuvvet kullanmaya dayalı yaklaşım olmak üzere iki farklı yaklaşım dikkat çeker. Barışçıl yollar hem iç hukuku hem de uluslararası hukuk yollarının kullanılmasını öngörür. Bu yaklaşım terörizmi diğer suç türleri gibi ele alan Ceza Adalet Sistemi (CAS)’ne dayanır. İç hukuktaki bu yaklaşım uluslararası hukuk açısından da terörist eylemlerin tanımlanması, devletlere ve ilgili uluslararası örgütlere sorumluluklar yükleyen, uluslararası bir mahkeme kurulmasını amaçlayan bir çerçeve sunar. İkinci yaklaşım olan kuvvet kullanmaya dayalı yaklaşım ise terörizme karşı kuvvet kullanmanın hukukiliğinin araştırıldığı “*jus ad bellum*” ve silahlı çatışmalar hukukunun insancıl hukuk/savaş hukuku kısmı olan “*jus in bello*” tartışmalarını kapsar (Taşdemir, 2006: 3-5).

Terörizmle mücadelede CAS, terörizmle mücadele tedbirlerinin etkisizleşmesi pahasına demokratik kuralları korumayı amaçlarken savaş modeli olarak tanımlanan yaklaşım ise liberal demokratik haklardan çok terörizmin önlenmesine odaklanmıştır. Özellikle liberal demokrasilerin CAS veya kolluk yaklaşımı ile savaş modeli arasında ikilem yaşadıkları görülür (Crenshaw, 2010: 25). Bu iki yaklaşımı kesin çizgilerle ayırmak yerine çoğu demokratik ülkenin CAS ve savaş modelinden oluşan melez bir politika izlemektedir (Steven ve Gunaratna, 2004). Genişletilmiş CAS olarak ifade edilen böyle bir modelin, Wilkinson’un (1977) özel durumlara uygulanabilecek esnek tedbirlerin terörizmle mücadelede çok önemli olduğu fikrini desteklediği söylenebilir.

Alanyazında terörizmle mücadele tedbirlerinin farklı başlıklar altında incelendiği görülmektedir. Bazı çalışmalarda terörizmle mücadele tedbirleri pasif ve aktif olmak üzere ikiye ayrılır. İlkinde terörist saldırıların hassasiyetinin azaltılması amaçlanırken, ikincisinde önleme, caydırma ve karşılık verme gibi tedbirler öngörülür (Stevens ve Gunaratna, 2004: 102). Birleşmiş Milletler’in tasnifini benimseyen Steven ve Gunaratna (2004) bu tedbirleri politik

¹ İngilizce kaynaklarda “*counterterrorism*”, “*responding terrorism*”, “*combatting terrorism*”, “*struggling with terrorism/terrorist organisations*”, ya da “*anti-terrorism*”, “*fighting terrorism*”, “*war against terrorism/terror*” gibi kavramlar göze çarparken Türkçe kaynaklarda “terörizmle mücadele”, “terörle mücadele”, “teröristle mücadele”, “terör örgütleriyle mücadele” veya “iç güvenlik harekâtı” gibi kullanımlar dikkat çekmektedir.

tedbirler, cezai tedbirler, adli/hukuk sistemi, askerî tedbirler, istihbari tedbirler, hareketin kısıtlanması, kolluk tedbirleri, karşı propaganda ve medya olarak sıralamışlardır. Cronin ve Ludes'in (2004) çalışmasında ise bu tedbirler siyasal araçlar başlığı altında diplomasi, istihbarat, kolluk, askerî güç, savaş hukuku, psikolojik-politik araçlar ve dış yardım olarak ele alınmıştır. Demir (2017: 130-151) terörizmle mücadele yöntemlerini birey, örgüt, devlet ve uluslararası sistem düzeyinde incelediği çalışmasında, konuyu terörizmle mücadele araçları olarak siyasal ve sosyo-ekonomik araçlar, ceza adalet sistemi, istihbarat, askerî kuvvet kullanılması ve diplomasi başlıkları altında incelemiştir.

Terörizmi motivasyon ve eylem kapasitesinin bir toplamı olarak formüle eden Ganor (2005: 41-44) ise terörizmle mücadeleyi terörist örgütlerin saldırı gerçekleştirme kabiliyetinin azaltılması ve yok edilmesi için yapılan faaliyetler ile teröristlerin saldırı gerçekleştirme motivasyonlarının azaltılması veya yok edilmesi faaliyetlerinin bütünü olarak ele alır. Bu yaklaşımla; etkin-aktif askerî tedbirlerle birlikte teröristlerin motivasyonunu azaltıcı tedbirlerin uzun vadede terörizm üzerinde azaltıcı bir etki yaratacağını savunur. Ganor'un (2005) terörizmle mücadele yaklaşımı istihbarat, caydırıcılık, aktif ve pasif tedbirler, demokrasi, hukuki düzenlemeler ve cezai tedbirler, medya, psiko-sosyal zararlar ve uluslararası iş birliği alt başlıklarında irdelenmektedir.

Terörizmle mücadele konusunda 11 Eylül 2001 öncesi ve sonrası şeklinde bir ikilem yaşandığına dikkat çeken Crelinsten (2014) terörizmle mücadelenin beş farklı yaklaşım içinde ele alınabileceğini ileri sürmektedir. Çalışmasında baskıcı, ön alıcı, ikna edici, savunmacı ve uzun dönemli yaklaşımlar olmak üzere beş başlık içerisinde 13 farklı modele yer veren araştırmacı, modellerde önerilen hususların gerçekleştirilebilmesi için 10 Eylül ve 12 Eylül arasındaki kutuplaşmanın ötesine geçilmesini önermektedir. Bu kutuplaşma yerine yerel ve küresel, taktiksel ve stratejik, politik ve ekonomik, kamusal ve özel, kurumsal ve bireysel, saldırgan ve savunmacı gibi farklı seviyelerde mücadele yöntemleri aranması gerektiğini vurgulayan Crelinsten, uzun dönemli stratejilerin gerçekleştirilmesi için devlet dışı aktörlerin de merkezi rol oynadığı, sadece uluslararası değil, bölgesel, ulusal, ulus altı ve yerel seviyeleri dikkate alan kapsayıcı bir terörizmle mücadele anlayışının zorunluluğuna dikkat çekmektedir.

Yukarıda kısaca özetlenen terörizmle mücadele konusundaki kavramsal yaklaşımların terörizm sorununu farklı bakış açılarından ele almaya imkân sağladıkları için bir zenginlik olarak görmek daha uygun olacaktır. Alanyazında terörizmle mücadeleyi vaka incelemeleri ile ele alan çalışmalar da mevcuttur. Yonah Alexander'ın öncülüğünde yapılan bir çalışmada (2002); dünyanın farklı bölgelerindeki on ülkede yürütülen terörizmle mücadele faaliyetleri analiz edilmiştir. ABD, Arjantin, Peru, Kolombiya, İspanya, Birleşik Krallık, İsrail, Türkiye, Hindistan ve Japonya'nın terörizmle mücadelesinde başarıya etki eden unsurların tespitinin hedeflendiği bu araştırmada; siyasal ortam, terörizm tehdidi ve terörizmle mücadele politikaları, hukuki durum, halkla ilişkiler, terörizmle mücadelede örgütsel yapı, istihbarat, kolluk ve diplomatik yöntemler, ekonomik tedbirler ve askerî güç kullanımı hususları irdelenmiştir. İncelenen örneklerde, devletlerin terörizm tehdidi konusundaki algılamalarına göre belirledikleri politika ile terörizmle mücadele stratejilerinin mücadeledeki başarı veya başarısızlıkta belirleyici olduğu söylenebilir. Terörizm probleminin basit veya bütüncül bir çözümünün olmadığını vurgulayan Alexander'a (2002) göre; öncelikle devletlerin demokratik kurumların zayıflatılmasına veya kalkışmaya yol açacak tarzda aşırı tepki vermeden

mücadeleyi yürütmeleri gerekmektedir. Bazı taktik başarılar sonucu şiddet seviyesini azaltmayı rasyonel bulan teröristlerin şiddeti tekrar tırmandırarak eskisinden daha fazla zarara yol açma potansiyelleri mücadelede dikkat edilmesi gereken önemli bir noktadır. Öte yandan modern toplumun ve mevcut altyapının eskiye oranla taşıdığı hassasiyet, muhtemel tehditlere karşı uygun reaksiyon verilmesi ve imkânlar yaratılması konusunda devletlerin dikkat etmesi gereken başka bir husustur (Alexander, 2002).

Radikalleşmeyle Mücadele Yaklaşımları

Radikalleşme, insanların davranış değişikliğine veya politik hedeflere ulaşmak amacıyla, grup dışındaki üyelere veya sembolik hedeflere karşı, şiddet içeren araçları kullanma konusunda giderek daha fazla motive oldukları bir süreç olarak tanımlanabilir (Doosje vd., 2016: 79). Terörizmle mücadelede 11 Eylül 2001'den sonra uygulanan sert tedbirler içeren strateji ve taktiklerin yeterli etkiyi yaratamadığı yönündeki tartışmalar, şiddet içeren radikalleşme veya aşırıcılıkla mücadele gibi bireyi ve toplumu hedef alan, probleme yönelik ve yumuşak güce dayanan yöntemleri ön plana çıkarmıştır. Bir yandan şiddet içeren radikalizm ve aşırıcılıkla mücadele gibi daha kapsayıcı yaklaşımlar öne çıkarken öte yandan mücadele stratejilerinin tamamlayıcı bir parçası olarak; terörist rehabilitasyonu, çözülme (*disengagement*), radikalleşmeden dönüş (*deradicalization*), toplumsal katılım (*community engagement*) ve toplumla bütünleşme (*reintegration*) gibi süreçler üzerindeki çabalar artmaya başlamıştır. Singapur, Malezya, Suudi Arabistan, Mısır, Özbekistan, Endonezya, Irak, Yemen, Pakistan, Kolombiya, Birleşik Krallık ve Sri Lanka rehabilitasyon programlarında tecrübe edinen ülkeler olarak dikkat çekmektedir (Gunaratna, 2011).

Terörizmin veya radikalleşmenin nedenleri konusunda yapılan birçok araştırma bu sorunun birçok farklı sebebi olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmalar bir takım ortak bulgular ortaya koysa da makro düzeydeki genellemelerden mikro düzeyde sonuç beklemek her zaman arzu edilen neticeleri vermeyebilir. Dolayısıyla tek bir nedene dayalı olmayan sorunun tek bir reçeteye bağlanması da mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, standart bir terörist türü olmadığı, birçok farklı özellikte örgüt ve radikal grup olduğu dikkate alınmalıdır. Teröristlere ilişkin tek bir profil çıkarmak mümkün olmasa da radikal grupların türleri ile paylaştıkları veya ayrıştırdıkları özellikler tespit edilerek sınıflandırma yapılabilir. Doosje ve arkadaşlarının (2016: 79) milliyetçi veya ayrılıkçı gruplar, aşırı sağ gruplar, aşırı sol gruplar, dinî motivasyonlu gruplar ve belirli konulara (çevre, kürtaj ve hayvan hakları) odaklı gruplar şeklindeki tasnifi genel bir çerçeve sunabilir.

Yukarıdaki sınıflandırma, aynı zamanda, insanları suç işlemeye ya da terörist örgüte katılmaya iten veya çeken nedenlerin farklı olabileceğini de göstermektedir. Dolayısıyla caydırıcılık konusu motivasyona bağlı olarak değişebilir. Bu nedenle, ceza tehdidinin terörist üzerinde sıradan bir suçluda olduğu gibi caydırıcı bir etki yaratacağı düşüncesi yanıltıcı olabilir. Tutuklanan teröristlerin cezaevinde kendisini bekleyen ve teselli edecek arkadaşlarıyla yeniden bir araya geleceği, cezaevinde kendisi gibi düşünen, destekleyici ve hiyerarşik bir ağ içerisinde olacağı, cezaevi dışındaki kaçak hayattan, ifşa olma endişesinden ve tutuklanma baskısından kurtulma imkânı sağlayabileceği gerçeği de unutulmamalıdır (Hoffman, 1985: 4).

Herhangi bir önleme, radikalleşmeden döndürme veya rehabilitasyon çabası bireylerin terörist örgütlere katılmaları veya bu örgütleri terk etmelerini motive eden unsurların anlaşılmasına

dayandırılmalıdır. Terörist örgütlere katılımın birçok nedeni olmakla birlikte, sıradan insanların kariyer seçer gibi terörist olmayı seçtikleri örnekler olduğu bilinmektedir. Sıradan insanların mesleklerine duydukları tutkunun değişmesi gibi teröristlerin motivasyonlarının değişmesi de olasıdır. Radikalizmle mücadele programlarının bu hususu dikkate almaları gerekir (Stern, 2010: 4-5). Örneğin, genç teröristlerin bocalayan ve kolay etkilenen düşünce sistemlerinin şekillendirilmesi, birey olarak değer verildiklerinin hissettirilmesi gibi hususlar radikalleşmeden dönüş süreçlerinde yararlanılabilecek bulgulardandır (Hoffman, 1985: 5). Kellen (1979) de terörizme giden yolun çoğunlukla yabancılaşmanın bir formuyla, bazen de can sıkıntısıyla karışık duygularla başladığını ileri sürmüştür (Akt. Hoffman, 1985: 1). Terörist örgütlere katılımın genç yaşlarda yoğunlaştığı düşünüldüğünde, sosyalleşme sürecindeki gençlerin topluma ve dünyada karşı besledikleri olumsuz düşüncelerde yalnız olmadıklarını tecrübe etmelerinin önemli bir destekleyici unsur olduğu söylenebilir. Alman terörist Bommi Baumann'ın "Terör veya Aşk" isimli hatıratında, bir şeye veya bir yere bağlı hissettiğini belirtmesi yabancılaşma ve izolasyon hissine karşı kendisi gibi düşünenlerin sağladığı güvenlik ve kardeşlik ortamıyla doğrudan ilgili olduğuna işaret etmektedir (Hoffman, 1985: 1-2).

Moghaddam'ın (2005: 161) terörizme giden süreci altı aşamada ele aldığı "terörizme giden merdivenler" modeli; Borum'un (2011: 39) terörist düşünce sürecini incelediği "dört aşamalı modeli", Bandura'nın (1998: 162) içsel kontrolün çözülmesindeki psikososyal süreçleri anlattığı ahlaki çözülme mekanizmaları ya da Sprinzak'ın (1998: 79) terörizme geçiş sürecini psiko-politik açıdan incelediği üç safhalı modelin ortak noktası, bireylerin belirli bir zaman içerisinde aşama aşama, küçük adımlarla radikalleştikleri ve şiddet eşiğini aştıkları yönündedir. Eckstein'in (1965) "hızlandırıcı koşullar" olarak nitelendirdiği, aniden gerçekleşen ve terörist hareketler üzerinde etkili olan (akt. Crenshaw, 2003: 93) anlık mağduriyet ve intikam duygusunun rolü de yadsınamaz. Bununla birlikte, radikalleşmeden dönüşte radikalleşmenin tersine yürütülecek bir sürecin kısa zamanda neticeleneceği beklenmemelidir. Ayrıca terörist rehabilitasyonu ve şiddet içeren radikalleşmeden dönüş programlarının farklı seviyelerde, bireye ve motivasyona göre değişiklik gösterebilen ve aşamalı bir stratejiye sahip olması gerekmektedir. Doosje ve arkadaşları (2016: 79) tarafından geliştirilen radikalleşme ve radikalleşmeden dönüş modelinde, süreç üç safhaya ayrılmıştır: Hassasiyet safhası, grup üyeliği safhası ve eylem safhası. Bu üç safhada, radikalleşme sürecini etkilediği düşünülen mikro (birey), mezo (grup) ve makro (toplumsal) seviye aktörler tanımlanmıştır. Radikalleşmenin temelinde grup üyeliği ve grup içi ilişkilerinin olduğunu savlayan araştırmacılar, bireylerin radikalleşmesini veya radikalleşmeden dönüşünü engelleyen bir "direnc kalkanı" olduğunu, bu kalkanın bireyleri radikal etkilerden koruduğu gibi radikal bireylere yönelik radikallik karşıtı mesajların da iletilmesini engellediğini belirtmişlerdir (2016: 81-82).

Terörizmle mücadele ile radikalizm veya şiddet içeren radikalizmle mücadele arasındaki ayırım, uygulamada kullanılacak araçlar açısından önem taşımaktadır. Terörizmin bir suç olduğu yaklaşımından hareketle terörist eylemlerle ilişkili olan bir şüphelinin/suçlunun CAS içerisinde yargılanması, cezalandırılması, cezasının infaz edilmesi ve nihayetinde rehabilite edilerek yeniden topluma kazandırılması gerekir. Dolayısıyla "terörist rehabilitasyonu" suçlunun cezaevinde başlayan ve hem cezaevinde hem de infaz sonrası sosyal hayatta devam eden bir ıslah sürecine işaret eder. Öte yandan "her teröristin bir radikal olduğu" fikrinden hareket edilirse, "terörist rehabilitasyonu"nun "radikalleşmeden dönüş"ün bir safhasını oluşturduğu

görürecektir. Bu yaklaşıma uygun olarak, radikal veya şiddet yanlısı bir radikal iken henüz şiddete başvurmamış yani fikirlerini eyleme dönüştürmemiş veya suç işlememiş kişilerin, toplumsal kurallara ve normlara uyum göstermesini sağlamak, kişileri radikal fikir ve inançlardan döndürmek için önleyici tedbirlere dayalı radikalleşmeden dönüş programlarına ihtiyaç duyulurken, suç teşkil eden eylemlerin varlığında CAS çerçevesindeki kurallara dayalı “terörist rehabilitasyonu” programlarının uygulanması gerekmektedir.

Ceza Adalet Sistemi, Ceza İnfazı ve Yasal Düzenlemeler

CAS, kanunlara aykırı eylemde bulunanların veya şüphelilerin yakalanması, soruşturulması, tutuklanması, savunulması, mahkûm edilmesi veya çeşitli şekillerde cezalandırılması süreçlerini içeren, farklı kurum ve kuruluşların yakın iş birliğini gerektiren bir sistemdir. CAS’ın; kolluk, yargılama makamları (mahkemeler, hâkimler, savcılar, avukatlar) ve ceza infazından sorumlu birimler (İnfaz koruma memurları, şartlı tahliye memurları) olmak üzere üç temel ayağı vardır. Dolayısıyla suçluların veya teröristlerin ıslahında farklı kurumlara görevler düşmektedir. Ceza hukukunun ana yaptırımı olan ceza, suç işleyen kişiye; suçun ve kusurluluğun ağırlığına göre uygulanan ve kişiyi yoksunluklara uğratan bir yaptırımdır. Cezanın etkisi kişisel özgürlüğe, yaşam hakkına, mal varlığına ve çalışma özgürlüğüne yöneliktir. Ceza infazının temel amacı hükümlünün yeniden sosyalleşmesini teşvik etmek, kanunlara, nizamlara ve toplumsal kurallara saygılı, sorumluluk taşıyan bir yaşam biçimine uyumunu kolaylaştırmaktır (Avcı, 2020: 434).

Suçluların rehabilitasyonuna ilişkin uluslararası ilk yasal düzenleme Birleşmiş Milletler (BM) tarafından oluşturulan Nelson Mandela Kuralları olarak da bilinen “Mahkûmların Islahı için Asgari Standart Kuralları”dır.ⁱⁱ 1955 yılında Cenevre’de toplanan Suçluların Islahı ve Suçun Önlenmesi BM 1. Kongresi’nde benimsenen Nelson Mandela Kuralları, Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından 31 Temmuz 1957 tarihli 663 C (XXIV) sayılı ve 13 Mayıs 1977 tarihli 2076 (LXII) sayılı kararları ile onaylanmıştır (United Nations, 2019). Mahkûmların ıslahı konusunda genel prensipleri ortaya koyan bu belgede, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statülerin herhangi bir ayrımcılığa sebep olmaması temel alınmıştır.

BM’nin bu kararlarını Avrupa Cezaevi Kuralları takip etmektedir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 1987 tarihi Avrupa Cezaevi Kuralları hakkındaki No. R (87) sayılı tavsiyesi ile Bakanlar Komitesi tarafından, 11 Ocak 2006 tarihinde düzenlenen 952’nci Bakan Yardımcıları toplantısında benimsenerek kabul edilen Rec (2006) 2 sayılı tavsiye kararı neticesinde bu kuralların çerçevesi oluşturulmuştur. Uluslararası bu düzenlemelerin Türk iç hukukuna ilk yansımaları ise 13 Temmuz 1965 tarihli ve 647 sayılı Cezaların İnfazı Hakkında Kanun olmuştur. Söz konusu kanun, 13 Aralık 2004’te köklü bir değişikliğe uğrayarak 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazına Dair Kanun adını almıştır. Bu Kanun’a bağlı olarak, Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Tüzük de revize edilerek 06 Nisan 2006’da Resmî Gazete’de yayımlanmıştır.

Uluslararası ve ulusal yasal metinlerde genel olarak, mahkûmların kayıtları, sınıflandırılması, kişisel temizlik, giyim, yatacak yer ve beslenme imkânlarının sağlanması, fiziksel aktivite

ⁱⁱ UN Standart Minimum Rules for the Treatment of Prisoners.

imkânı ve tıbbi yardım sunulması, disiplin, ceza ve Őikâyet işlemlerinin düzenlenmesi, dış dünya ile temas, kitap okuma, ibadet imkânı verilmesi, kişisel mal varlıklarının korunması, sevk ve nakil işlemleri ile cezaevi personelinin uyacağı kuralların belirlenmesi konularında standartlar ve kurallar oluşturulmuştur.

Suçlu ve Terörist Rehabilitasyonu

Suçluların rehabilitasyonu gerek akademik çevrelerde gerekse kamuoyunda sıklıkla tartişılan bir konu olagelmiştir. Ülkelerin rehabilitasyon programlarının başarısı da belirsizdir. New York'ta binlerce bireyi kapsayan 231 suçlu rehabilitasyon programı üzerine yapılan bir çalışmada, rehabilitasyon programları yoluyla mükerrer suçluluğun azaltılabileceği konusunda, birkaç istisna dışında, çok az ümit olduğu sonucuna varılmıştır (Martinson, 1974: 24-25). Türkiye'de 2019 yılında yaşanan dramatik bir olay bu konuda çarpıcı bir örnek teşkil etmiştir. İstanbul'un Beyoğlu ilçesinde 07 Eylül 2019'da 23 yaşında üniversite mezunu bir gencin, açık cezaevinden mazeret izinli olarak çıkan bir şahıs ile eski bir hükümlü tarafından bıçaklanarak öldürülmesi cezaevlerinde suçluların ne derece ıslah edildiği konusundaki tartişmaları yeniden gündeme taşımiştır (Hukukihaber, 2019). Çetin (2006: 21) tarafından yapılan bir araştırmada, Türkiye'de terör suçları hariç, cezaevlerinde bulunan 52.982 hükümlü ve tutuklu arasında hüküm giymiş 19.317 mahkûmun 104.319 suç işlediği; bu mahkûmların %48'inin ikiden fazla suç işleyerek toplam suçların %87'sinin (90.623) faili oldukları ve suç işlemeyi alışkanlık veya meslek hâline getirdikleri sonucuna varılmıştır. Araştırmanın başka bir bulgusu ise hükümlülerin %10'unun işledikleri 52.000 suç ile toplam suçların %50'sinden sorumlu olduklarına ilişkindir.

Mükerrer suçluluk terör suçları bağlamında da önemli bir sorundur. ABD'de El Kaide üyelerinin muhafaza edildiği Gitmo adıyla bilinen Guantanamo Askeri Üssü'nden serbest bırakılanların %14'ünün terörist faaliyetlere devam ettiği yönünde bulgular mevcuttur (Winn, 2009: 1). Öte yandan 2004 yılında Suudi Arabistan'ın Tavsiye ve Reform Komitesince yürütölen, İslam'ın doğru öğretilmesi üzerine kurulu başarılı rehabilitasyon programından da bahsetmek yerinde olacaktır. Program sonunda 2004-2007 döneminde programda yer alan teröristlerin sadece %3-5'inin eski yaşamlarına döndüğu tespit edilmiştir (Stracke, 2007: 8). Yine Suudi Arabistan'da yürütölen bir rehabilitasyon programından sonra 2007 yılında salıverilen al-Shihri isimli terörist, Yemen'de El Kaide liderinin yardımcısı olmuştur (Stern, 2010: 2).

Suçlu rehabilitasyonu tarihsel olarak farklı anlamlar yüklenen bir kavramdır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar cezanın amacı olarak görölen suçluların rehabilite edilebileceği yönündeki anlayış, 1960'lardan sonra toplumların suçluları kanuna saygılı hâle getirecek tekniklerin henüz bulunmadığı, rehabilitasyonun bir hayal olduğu şeklinde bir yaklaşıma doğru evrilmiştir (Dönmezer, 1985: 8-9). Suç ve suçlulukla mücadele konusundaki gelişmeler ile insan hakları konusundaki artan farkındalık suçlu rehabilitasyonuna bakışı da etkilemiş, günümüzde suçun cezalandırılması konusundaki tarihsel süreç öç alma, hapsetme ve reformasyon süreçlerinden geçerek suçluların toplumla yeniden bütünleştirilmesi aşamasına ulaşmıştır (Işıktaç, 2013: 629).

Bu noktada suçlu rehabilitasyonu ile terörist rehabilitasyonu arasında farkın ayırt edilmesi gerekmektedir. Her ne kadar terörizme dayanak teşkil eden eylemler çeşitli kanunlarda suç olarak tanımlanmış ise de terörizm suçunu işleyenler ile diğer suçluların rehabilite edilmesi

arasındaki fark gözetilmelidir. Terör eylemlerini, ekonomik amaçlar güden organize suçlar ile kişisel motivasyonlarla işlenen klasik suçlardan ayıran “siyasal saik” unsuru dikkate alındığında, teröristlerin rehabilitasyonu sürecinin kendine has özellikler taşıdığı anlaşılmaktadır. Işıқтаç’ın (2013: 630-631) belirttiği gibi, kişilerin yeniden suç işleme risk durumlarının dikkate alınması, orta ve yüksek risk grubunda yer alanların özel takip edilmesi gerekmektedir. Gunaratna (2011: 78), ruhani ve örgütsel liderleri “yüksek”, çoğunluğu oluşturan ideolojik ve operasyonel açıdan aktif teröristleri “orta”, aktif ve pasif destekçilerin “düşük” risk grubunda tasnif edilebileceğini, böylece rehabilitasyon programlarının daha etkin olacağını ileri sürmektedir. Dönmezer’in (1985: 9-10) bu konuda dikkate çektiği iki husustan ilki rehabilite edilmeyen bir teröristin salıverme sonrası yaratacağı tehdit, diğeri ise cezaevinde yaratacağı muhtemel sorunlarla birlikte rehabilite sürecindeki diğer suçluları olumsuz yönde etkileme potansiyelidir.

Kavramsal açıdan muğlak noktaları ortadan kaldırmak için rehabilitasyon ve ilişkili olarak kullanılan “yeniden topluma kazandırma” veya “bütünleşme” (*reintegration*), “çözülme” (*disengagement*) ve “radikalleşmeden dönüş” (*deradicalisation*) ve toplumsal katılım (*community engagement*) kavramlarının tanımlarını gözden geçirmek yararlı olacaktır. Eski Türk hukuk metinlerinde çoğunlukla ıslah ve tretman olarak kullanılan suçlu rehabilitasyonu “Mahkûmun ruhî, aklî ve fizik sağlığını muhafaza etmek veya iyileştirmek, suçlunun ilerlemesini ve sosyal bütünleşmesini sağlayacak faaliyetlere yönelmesini teşvik etmek, suçluluğu terk ederek sosyal yönden sorumlu bir hayat sürmesini temin etmek için eldeki imkânları bir araya getirmek üzere yapılan bütün girişimlerden oluşur.” (Dönmezer, 1985: 12-13). Rehabilitasyon, bireyin tekrar suç işleme ihtimalini azaltmak niyetiyle, bireyin suçlu davranışının sebebi olduğuna inanılan özelliklerini (tutumlar, bilişsel beceriler ve süreçler, kişilik veya ruh sağlığı, sosyal, eğitim ve mesleki beceriler) değiştirmeyi amaçlayan özel maksatlı ve planlı bir müdahaledir (akt. Veldhuis, 2012: 2). “Yeniden topluma kazandırma” veya “bütünleşme” ise serbest bırakıldıktan sonra bireyin kanunlara uyumlu bir hayat sürdüğü ve genel olarak toplumda yararlı işlevde bulunan tutum ve davranışlar edindiği, topluma güvenli bir geçiş olarak ifade edilebilir (Veldhuis, 2012: 2). Birey ve kolektif seviyede görülen “çözülme” (*disengagement*) ve “radikalleşmeden dönüş” (*deradicalisation*) arasında da farklılık vardır. “Çözülme”, bireylerin şiddet yöntemlerini azalttıkları ve son verdikleri davranışsal değişime işaret eder. Kısmi olabilen çözülme, şiddetten tamamen uzaklaşılmasını gerektirmez. “Radikalleşmeden dönüş” ise psikolojik ve bilişsel bir süreçtir; bireyin anlayışında ve inançlarında kökten bir değişime tanıklık edilir. “Çözülme”, sadece davranışın değil inancın da değişimini gerekli gören “radikalleşmeden dönüşü” içerebilir veya içermeyebilir. Bu iki sürecin yan yana ilerlemesi de gerekmez. Bireyler psikolojik süreçte şiddetten vazgeçerken, çeşitli nedenlerle şiddet hareketlerinde aktif hâlde kalabilirler (Björge ve Horgan, 2009). Tutuklu iken radikalleşmenin tersi rehabilitasyon olarak ifade edilebilirken, tutukluluk sonrası radikalleşmenin tersi ise “toplumsal katılım” (*community engagement*) olarak tanımlanabilir (Gunaratna, 2009: 155).

Terörist rehabilitasyonu kavramının tarihsel kökleri 20. yüzyıl ortalarında Yunanistan, Malaya ve Kenya’ya dayandırılabilir. Yunan İç Savaşı’nda (1946-1949) hükûmete karşı geldiği için indoktrinasyon amacıyla Makronisos adasına sürülen komünistler ve solcular ile Britanya

kontrolündeki Malaya (1948-1951) ve Kenya'daki (1952-1960) kalkışmalara uygulanan rehabilitasyon programları bu alandaki ilk örneklerdir (Gunaratna vd., 2011: 3-4).

Ulusal alanyazında ilk kez Sulhi Dönmezer tarafından 1985 yılında "Teröristlerin Rehabilitasyonu" başlıklı bir tebliğe konu olan kavram, o tarihten günümüze, 2019 yılı itibarıyla henüz bir teze veya makaleye konu olamamıştır (TR Dizin, 2019; YÖK Ulusal Tez Merkezi, 2019). Kavramın uluslararası alanda terörizm araştırmalarına konu olması ise görece yakın bir geçmişe dayanmaktadır. 11 Eylül Saldırıları ile birlikte terörizm tehdidinin küresel bir boyuta evrilmesinden sonra, terörist örgütlerle mücadelede uygulamaya konulan sert tedbirlerin yeterli etkiyi göstermemesi birey seviyesinde radikalleşmeyle mücadele ve terörist rehabilitasyonu gibi konuların gündeme alınmasına yol açmıştır. Terörist rehabilitasyonu konusunda, Siyasal Şiddet ve Terörizm Araştırma Merkezi ile Dinî Rehabilitasyon Grubu tarafından, 24-26 Şubat 2009 yılında Singapur'da düzenlenen "Terörist Rehabilitasyonu Hakkında Uluslararası Konferans"ⁱⁱⁱ akademik anlamda kapsamlı tartışmalara ev sahipliği yapmıştır (Gunaratna vd., 2011).

3. TERÖRİST REHABİLİTASYONU VE RADİKALLEŞMEDEN DÖNÜŞ: BİR MODEL ÖNERİSİ

Radikalleşme ve terörizme giden süreç konusunda yapılan birçok araştırma; bireylerin motivasyon kaynağına göre farklılık gösteren, iç ve dış dinamiklerin etkili olduğu, şiddet eğiliminin ve kullanımının zaman içerisinde aşama aşama artış gösterdiği konusunda ortak noktalar içermektedir. Şiddet içeren radikalleşmeye ve terörizme giden yol; başlangıç, örgüt içi, cezaevi ve tahliye sonrası olmak üzere dört safhaya ayrılabilir (Avcı, 2020: 437). Bu yaklaşım çerçevesinde radikalizmle mücadele de bu safhalar için özel geliştirilmiş tedbirlerle yürütülebilir. Henüz şiddete başvurmamış radikal bireyler için önleyici tedbirler kullanılabilirken, teröristlere ve şiddet içeren radikallere yönelik CAS çerçevesinde rehabilitasyon ve radikalleşmeden dönüş programlarının uygulanması gerekir. Radikalleşmenin veya şiddet içeren radikalleşmenin zaman içerisinde farklı etkenlerle beslenerek oluştuğu dikkate alındığında, mücadelenin radikalleşmenin derecesi oranında ve makro stratejilerle desteklenen mikro düzeyde kişiye özel geliştirilen tedbirlerle yürütülmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bir diğer önemli husus ise ilgili bütün aktör ve kurumların mücadele sürecine dâhil edilmesi konusundaki zorunluluktur.

Şekil-1'de dört aşamadan oluşan radikalleşmeden dönüş ve terörist rehabilitasyonu süreçlerine odaklanan bir model görülmektedir. Modeldeki safhaların keskin sınırları yoktur; bireylerin başlangıçtan itibaren ya da herhangi bir safhada sürece dâhil olarak radikalleşebilecekleri veya radikalleşmeden döndürülebilecekleri ileri sürülmektedir. Örneğin; ilk safhada bireysel ve çevresel etkenlerle veya daha sonra örgüt içinde radikalleşme olabileceği gibi, cezaevinde veya tahliye sonrasında radikalleşme veya radikal fikirlerin şiddete ve terörizme evrilmesi olasıdır. Bu nedenle, radikalleşmeden dönüş ve terörist rehabilitasyonu programları her aşamadaki özel duruma uygun olarak geliştirilmek zorundadır.

ⁱⁱⁱ *International Conference on Terrorist Rehabilitation (ICTR), 24-26 February, Singapore, 2009, International Centre for Political Violence and Terrorism Research (ICPVTR) and Religious Rehabilitation Group (RRG).*

Şekil-2 Radikalleşmeden Dönüş ve Terörist Rehabilitasyonu Süreci

Radikalleşme Başlangıcı

Başlangıçta radikalleşme evresi, ideolojik (sağ, sol) veya anarşist, dinî veya etnik motivasyon temelinde ortaya çıkmaktadır (Muro, 2016). Bu süreç motivasyona göre farklılıklar sergileyebileceği gibi benzer özellikler de taşıyabilir. Dolayısıyla mücadele strateji ve yöntemleri öncelikle motivasyonun kaynağına göre tasarlanmalıdır.

Radikal eylem ve hareketlerin ideoloji ve amaçlar ile grup içi ve dışı dinamiklerin birleşmesi ve son olarak şiddetin araçsallaştırılması neticesinde terörizme dönüşmesi mümkündür (Kurum ve Avcı, 2018: 65-66). Şiddet içeren radikalleşme veya terörizm bireysel veya grup içi süreçlerin sonucunda görülebilir. Genellikle cemaat, yurt, öğrenci toplulukları, düşünce kulüpleri ve dernekler gibi yasal veya yasal görünümlü gruplar bu süreçlerde etkin rol oynarlar. Devşirme sürecindeki bireylerin zor kullanma ve gözaltına alma gibi kolluk tedbirlerine maruz kalması özellikle arzu edilir. Güvenlik kuvvetleri ile karşı karşıya gelen bireyin düşmanca tutum ve davranış sergilemesi sağlanır. Böylece aşamalı radikalleşme (*slippery slope*), şiddet eşiğinin aşılması ve nihayetinde şiddetin meşru gösterilmesi sağlanabilir. Öte yandan DEAŞ^{iv} (Irak ve Şam İslam Devleti, *ed-Devlet'ül İslâmiyye fi'l Irak ve 'ş Şam*) sonrası süreçte sıkça görülen “kendi kendine terörist”^v olaylarında, bireyin özellikle sosyal medya üzerinden ve kişisel nedenlerle radikalleştikten sonra kendi rızasıyla bir örgüte katılarak veya katılmaksızın terörist eylemler gerçekleştirildiğine şahit olunmaktadır.

Başlangıç aşamasında radikalleşme ile mücadele; devletlerin önleyici kolluk hizmetleri çerçevesinde veya eğitim ve öğretim kurumlarında yürütülmektedir. Toplumdaki risk gruplarının belirlenmesi de bu süreçte hayati önem taşımaktadır. Önleyici istihbari faaliyetleri (*İnsan istihbaratı, teknik istihbarat, açık kaynak istihbaratı, sosyal medya istihbaratı*), şiddet içeren eylemlerde bulunma potansiyeli olan birey ve grupların takibi, suç önlemede sıkça uygulama alanı bulan Topluluk Destekli Kolluk, Problem Odaklı Kolluk ve İstihbarat Odaklı Kolluk (*Intelligence-led policing*) gibi (Weisburd ve Braga, 2019) CAS dışındaki bazı yaklaşımların kullanılması da etkili yöntemler olarak sıralanabilir.

Örgüt İçi Radikalleşme

Örgüt içi radikalleşme sürecinde, örgüte katılan bireyin aile ve sosyal çevre ile olan bağlarının koparılması en önemli yöntemlerden biridir. Öte yandan devşirilen bireyin silahlı eylemlere

^{iv} Irak ve Şam İslam Devleti veya IŞİD terör örgütü, Arapça kısaltmasının okunuşundaki harflerin Latin alfabesine aktarılması sonucu alanyazında DAİŞ, DAEŞ veya DEAŞ isimleriyle anılmaktadır. Bu çalışmada DEAŞ kullanımı tercih edilmiştir.

^v İngilizce alanyazında, herhangi bir örgüt bağlantısı veya ilişkisi olmadan radikalleşen bireyler tarafından gerçekleştirilen terörist eylemleri açıklamak üzere “*Lone Wolf*” terörizmi kavramı kullanılmaktadır. Türkçe bazı yayınlarda bu kavrama karşılık “Yalnız Kurt” terörizmi kullanıyor ise de “kendi kendine terörist” teriminin daha açıklayıcı olduğu düşünülmektedir.

katılımının sağlanarak, suç işlediği gerekçesiyle güvenlik kuvvetlerince aranan bir şahıs durumuna dūřürölmesi örgütten kopmaların engellenmesi için sıkça kullanılan bir yöntemdir. Örgüt içi aidiyet duygusu ile lidere bağlılığın geliştirilmesi de bu süreçte dikkat çeken yöntemler arasında sayılabilir. Özellikle aile ve sosyal çevre ilişkileri zayıflatılarak enformel sosyal kontrolün etkisinden uzaklaştırılan bireyin örgüte bağlılığı da güçlendirilmiş olacaktır.

Buna karşılık, terörist örgüte katılan bireyin ailesi ve suça karışmamış arkadaşları vasıtasıyla ikna edilerek devlete teslim olmasının sağlanması; ceza indirimi, af, etkin pişmanlık veya tanık koruma gibi yasal düzenlemelerle güvenceler verilmesi, terörist örgütün etnik, dinî veya ideolojik söylemine karşı bir söylem geliştirilmesi radikalleşme ile mücadelede etkili araçlar arasında sayılabilir. İçişleri Bakanlığının, 2016-2020 döneminde kolluk kuvvetlerince yürütölen ikna çalışmaları sonucunda 832 teröristin örgütten ayrıldığı, ikna ve teslim yoluyla örgütten ayrılan sayının ise 1.856'ya ulaştığı yönündeki açıklamaları (İçişleri Bakanlığı, 2020) bu tedbirlerin önemine işaret etmektedir.

Cezaevi Süreci

CAS, bireyin özgürlüğünün kısıtlandığı andan itibaren devreye girmektedir. Kolluğun gözaltı işlemi ile başlayan bu süreçte radikalleşmenin önlendiği, tohumlarının atıldığı veya teşvik edildiği doğru veya hatalı uygulamalar görölebilmektedir. Terörizmle mücadelede cezaevi sürecindeki en yaygın hata ise tutuklanan veya hüküm giyen teröristin mücadele dışında bırakılmasıdır. Çünkü cezaevi koşulları teröristlere dinî, etnik veya ideolojik eğitimler sunma potansiyeline sahip olabilir. Bu durumun hem terör suçundan cezaevinde bulunanlar hem de cezaevinde radikalleşen diğer suçlular açısından etkileri vardır (Veldhuis, 2012: 3). Dinî radikalleşme bağlamında 1970 ve 1980'lerde Mısır'daki cezaevlerinde tutulan ılımlı İslamcılarının durumu dikkat çekicidir. Örneğin; ılımlı bir cihat savunucusu ve hükümet karşıtı bir kişi olan Ayman El-Zevahiri Mısır'da cezaevinde kaldığı üç yıl içerisinde uç bir militan olmakla kalmamış, örgüte eleman kazandırmak için de çaba sarf etmiştir (Stracke, 2007: 7). Türkiye örneğinde, özellikle 1990'ların sonunda terör suçlarından tutukluların ve hükümlülerin bulunduğu cezaevlerinde idarenin kontrolü sağlayamadığı, cezaevlerinin bazı terörist örgütler için okul işlevi görmeye başladığı iddiaları gündeme gelmiştir. Bunun üzerine güvenlik kuvvetlerince cezaevlerinde "Hayata Dönüş" adı verilen ve kamuoyunda uzun süre tartışılan operasyonlar gerçekleştirilmiştir (CNN Türk [web], 2019).

Gunaratna (2011: 69-70) dinî, psikolojik, sosyal ve mesleki olmak üzere dört tür rehabilitasyon olduğunu belirtmektedir. Psikolojik, mesleki, sosyal çevre ve aileye yönelik rehabilitasyon kişinin zihnini ve kalbini değiştirme potansiyeline sahip olsa da dinî rehabilitasyon en etkili tür olduğu ileri sürölmektedir. Tutukluluk sonrası travma yaşayan aile ve çocukları da hedef alma yönüyle ayrı bir önem taşıyan sosyal rehabilitasyon ise aile bireylerinin uç gruplardan uzak tutulması bakımından hassasiyet taşımaktadır. Tutuklu ve mahkumların yeniden toplumla bütünleşmesinde çok önemli olan mesleki rehabilitasyon ise bireylere kazandırılan birtakım yeteneklerin terörist örgütlere katkı sağlama potansiyeli nedeniyle özenle yürütölmesi gereken bir süreçtir (Gunaratna, 2011: 71-73). Bir takım iş gruplarının geri dönüşlerde terörist örgütlere yeni yetenek kazandırma potansiyeline sahip olması bu sürecin en zayıf yönünü oluşturmaktadır.

Cezaevlerinde rehabilite edilmesi amaçlanan hükümlülerin tahliye sonrasında toplumla yeniden bütünleşmeleri amaçlandığından, salıverme için hazırlık süreci önem taşımaktadır. Etkin bir rehabilitasyon ve ceza ıslahı için uygun fiziki tesisler, beslenme, giyinme ve sağlık hizmetleri, dış dünya ile iyi ilişkiler, ahlaki ve dinî yardım, iş bulma, çalıştırma, eğitim ve öğretim, egzersiz ve spor, eğlence imkanları gibi birtakım araçlara ihtiyaç duyulmaktadır (Dönmezer 1997'den akt. Şahin, 2001: 3). Salıverilme için hazırlık işlemlerini yürütecek yetişmiş personel ve idareciler de bu sürecin önemli aktörlerindedir. Tahliye sonrası barınma, iş, sosyal ilişkiler ve özel sorunlara yönelik tedbirler alınırken kişinin terörist örgüte müzahir arkadaş çevresi ile temasının engelleneceği çözümler aranmalıdır. İş kazandırma, meslek veya sanat öğretmenin kişilerin yeniden suç gruplarına ve terörist örgütlere sığınmasını engelleyici rolü olduğu unutulmamalıdır. Mahkûmlara verilecek her türlü eğitimde kişiye uygun programların geliştirilmesi sağlanmalıdır. Cezaevinde sağlanacak çalışma imkanının rehabilitasyona sağlayacağı katkının yanında kişiye ekonomik gelir sağlama gibi önemli bir motivasyon unsuru olduğu unutulmamalıdır.

Tahliye Sonrası Süreç

Cezaevinden kaçış hikayesinin canlandırıldığı Esaretin Bedeli isimli filmde hırsızlık suçundan Shawshank cezaevinde uzunca bir süre kaldıktan sonra şartlı tahliye edilen yaşlı Brooks karakterinin sosyal hayata entegre olamaması ve geleceğe dair hiçbir umudu kalmadığı için bir otel odasında kendini asarak intihar etmesi tahliye sonrası bir mahkûmun yaşayabileceği süreç için ibret vericidir. Bu nedenle Yücel'in (1986: 349) cezalandırmanın tahliye sonrası başladığı yönündeki tespiti çok önemlidir.

Tahliye sonrası süreçte suç türü, yaş ve özel durumlara göre tasarlanacak denetim ve destekleme kapsamındaki koruma ve yardım hizmetleri maddi ve manevi yardım olarak ikiye ayrılmaktadır. Maddi yardım; kalacak yer, iş, ulaşım, giyim ve kendi giderlerini karşılaması amacıyla yeterli miktarda para; manevi yardım ise psikolojik sorunların üstesinden gelinmesi, toplumla bütünleşme, halkın ve kitle iletişim araçlarının yaklaşımları, resmî ve gönüllü kuruluşlarla iş birliğinden oluşmaktadır.

Tahliye edilen terör hükümlülerinin yeniden sosyal hayata tutunmaları diğer suçlularla kıyasla daha zordur. Bu kişilerin yeniden örgütlerin eline düşmemeleri için sıkı bir takip ve koruma sağlanması gerekmektedir. Bu konuda çeşitli kamu kurumları ile sivil toplum kuruluşlarının sorumluluk almaları önemli katkı sağlayacaktır.

4. SONUÇ

Terörizmle mücadelede son yıllarda edinilen tecrübeler, sert tedbirler yerine sorunu kaynağında çözmeyi amaçlayan radikalleşmeden dönüş ve terörist rehabilitasyonu gibi birey seviyesinde ve mikro uygulama gerektiren yöntemleri ön plana çıkarmıştır. Suç bilimi alanında, özellikle suç önleme veya ceza adalet sistemi çerçevesinde edinilen tecrübelerin terörizmle mücadele alanına taşınması elbette mücadeleye yeni bir boyut kazandırmaktadır. Bununla birlikte terörizmle mücadeleyi destekleyici mahiyetteki terörist rehabilitasyonu, yeniden topluma kazandırma, çözümler, radikalleşmeden dönüş ve toplumsal katılım gibi kavramların çok iyi anlaşılması ve uygulanması gerekmektedir. Mükerrer suçluluk konusundaki kötümser veriler

ile serbest bırakılan eski teröristlerin bir kısmının yeniden örgütlere katıldıkları yönündeki bilgiler sürecin ne kadar hassas yönetilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Teröristlere yönelik başarılı bir rehabilitasyon programının bütüncül bir yasal mevzuata, ceza adalet sisteminin tüm organları başta olmak üzere sorumlu ve destekleyici kurum ve kuruluşların iyi işleyen bir yapıya sahip olmasına, kurumlar arası ve sivil toplumla sıkı bir iş birliği ve koordinasyona ihtiyacı vardır. Bunlardan daha önemlisi ise siyasal motivasyonla kendini bir davaya adayan hükümlünün rızasının alınması ve soruşturmanın başladığı andan itibaren hükümlünün salıverilip yeniden topluma dönerek yeni bir hayat kurma süreci dâhil, kamu kurumları ile sivil toplumun birlikte yürüttüğü özel programların uygulanması gerekmektedir. CAS'ın henüz devreye girmediği radikalleşmenin başlangıç aşamasında ise aileler başta olmak üzere, eğitim ve öğretim kurumları ile kolluk kuvvetlerinin önleyici tedbirlerinin bireylerin radikal düşünce ve davranışları üzerinde ikna edici bir etkisi olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alexander, Y. (2002). *Combatting Terrorism: Strategies of Ten Countries*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Avcı, E. (2020). Ceza Adalet Sistemi Çerçevesinde Şiddet İçeren Radikalleşmeyle Mücadele: Terörist Rehabilitasyonu ve Yeniden Toplum Kazandırma, *Uluslararası Güvenlik Kongresi: Yöntem, Kuram, Uygulama, Bildiri Kitabı*, Ankara, 19-20 Eylül 2019, 457-472.
- Bandura, A. (1998). Mechanisms of Moral Disengagement, Walter Reich (Ed.), *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*, Washington, Woodrow Wilson Center Press, 161-191.
- Bjørger T. ve Horgan, J. (2009). *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement*. London, Roudlegde.
- Borum, R. (2011). Radicalization into Violent Extremism II: A Review of Conceptual Models and Empirical Research, *Journal of Strategic Security*, Cilt 4, Sayı 4, 37-62.
- CNN Türk İnternet Sitesi. "Hayata Dönüş Operasyonu'nu yöneten Albay ilk kez konuştu", 11 Aralık 2018, <https://www.cnnturk.com/turkiye/hayata-donus-operasyonunu-yoneten-albay-ilk-kez-konustu> Erişim tarihi: 16 Eylül 2019.
- Crenshaw, M. (2003). The Causes of Terrorism, Charles W. Kegley (Ed.), *The New Global Terrorism, Characteristics, Causes, Controls*, New Jersey, Prentice Hall, 92-105.
- Crenshaw, M. (2010). Introduction. *The Consequences of Counterterrorism*. Martha Crenshaw (Ed.), New York, The Russell Sage Foundation.
- Crelinsten, R. (2014). Perspectives on Counterterrorism: From Stovepipes to a Comprehensive Approach. *Perspectives on Terrorism*, Cilt 8, Sayı 1.
- Cronin, A.K. ve Ludes, J. M. (2004). *Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy*. Washington, Georgetown University Press.

- Çetin, A. Türkiye'deki Cezaevlerinin Durumu, *Jandarma Dergisi*, Sayı 110, Haziran 2006, 20-24.
- Demir, C. K. (2017). *Sebeplerinden Mücadele Yöntemlerine Etnik Ayrılmacı Terörizm: PIRA, ETA, PKK*. Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Doosje, Bertjan, Moghaddam, F.M., Kruglanski A.W., Wolf A., Mann L. ve Feedes A.R. (2016). Terrorism, Radicalization and Deradicalization, *Current Opinion in Psychology*, Cilt 11, 79-84.
- Dönmezer, S. (1985). Teröristlerin Rehabilitasyonu. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 51(1-4), 3-21.
- Fathali M. (2005). The Staircase to Terrorism, *American Psychologist*, Cilt 60, Sayı 2, 2005, 161-169.
- Ganor, B. (2005). *The Counter-Terrorism Puzzle: A Guide for Decision Makers*. New Brunswick, Transaction Publishers.
- Gunaratna, R. (2009). The Battlefield of the Mind: Rehabilitating Muslim Terrorists. UNISCI Discussion Papers, No.21, 148-163.
- Gunaratna, R. (2011). Terrorist rehabilitation: a global imperative, *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, Cilt 6, Sayı 1, 65-82.
- Gunaratna, R., Jerard J. ve L. Rubin, (2011). *Terrorist Rehabilitation and Counter-Radicalisation*, Routledge, New York.
- Hoffman, B. (1985). The Prevention of Terrorism and Rehabilitation of Terrorists: Some Preliminary Thoughts, The Rand Paper Series.
- Hukukihaber Internet Sitesi. Halit Ayar'ı cezaevinden izinli çıktığı gün öldürmüş!, <https://www.hukukihaber.net/gundem/halit-ayar-i-cezaevinden-izinli-cikti-gi-gun-oldurmus-h432311.html> Erişim tarihi: 11 Eylül 2019.
- Işıkaç, Y. (2013). Ceza Adaleti Açısından Hapis Cezası ve Rehabilitasyon İlişkisi, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 71, Sayı 1, 625-638.
- İçişleri Bakanlığı. (2020). "Terörle Mücadelede İlk Kez Tünelin Ucuna Bu Kadar Yaklaştık", <https://www.icisleri.gov.tr/bakanimiz-sn-soylu-terorle-mucadelede-ilk-kez-tunelin-ucuna-bu-kadar-yaklastik> Erişim tarihi: 01 Aralık 2020.
- Kurum, M. ve Avcı, E. (2018). Radikalizm ve Aşırıçılıktan Terörizme: Siyasal Şiddetin Araştırılması, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 14, Sayı 28, 37-88.
- Martinson, R. (1974). What works? Questions and Answers about Prison Reform, *The Public Interest*, Vol.34.

- Muro, D. (2016). What Does Radicalisation Look Like? Four Visualisations of Socialisation into Violent Extremism, *Notes Internacionals CIDOB 163*, December. https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionals/n1_163/what_does_radicalisation_look_like_four_visualisations_of_socialisation_into_violent_extremism
- Sprinzak, E. (1998). The Psychopolitical Formation of Extreme Left Terrorism in a Democracy: The Case of the Weathermen, Walter REICH (Ed.), *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*, Washington, Woodrow Wilson Center Press, 65-85.
- Stern, J. (2010). Deradicalization or Disengagement of Terrorists: Is It Possible?, *Future Challenges in National Security and Law*, Peter Berkowitz (Ed.), <http://www.futurechallengesessays.com> (Erişim tarihi: 06.09.2020).
- Steven, G. C. S. ve R. Gunaratna. (2004). *Counterterrorism: A Reference Handbook*. ABC-CLIO, Santa Barbara.
- Stracke, N., (2007). Arab Prisons: A Place for Dialog and Reform. *Perspectives on Terrorism*, 1(4), 7-11.
- şahin, C. (2001). Tahliye Öncesi ve Sonrası Hükümlüye ve Eski Hükümlüye Yardım”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Haziran-Aralık 2001, 5(1-2), 112-143.
- Taşdemir, F. (2006). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*. Ankara, USAK Yayınları.
- Thornton, T.P. (1964). Terror as a Weapon of Political Agitation, Herry Eckstein (Ed.), *Internal War: Problems and Approaches*, The Free Press, New York, 71-99.
- TR Dizin, <https://trdizin.gov.tr> Erişim tarihi: 20 Ekim 2020.
- United Nations, https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf Erişim tarihi: 17 Mayıs 2019.
- Veldhuis, T. Designing Rehabilitation and Reintegration Programmes for Violent Extremist Offenders: A Realist Approach. *International Center for Counter Terrorism*, The Hague, March 2012.
- Weisburd, D. ve A.A. Braga. (2019). *Police Innovation: Contrasting Perspectives*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Wilkinson, P. (1977). *Terrorism and the Liberal State*. London, The Macmillan Press.
- Winn A.K. (2009). Can Gitmo's Terrorists be Rehabilitated? 29 Haziran 2009 <https://www.rand.org/blog/2009/06/can-gitmos-terrorists-be-rehabilitated.html> Erişim tarihi: 01 Ekim 2019.
- Yücel M.T. (1986). *Kriminoloji, Suç ve Ceza*, Ankara, Adalet Teşkilâtını Güçlendirme Vakfı Yayını.

Yükseköğretim Kurumu Başkanlığı Tez Merkezi, <https://tez.yok.gov.tr/> UlusalTezMerkezi/
Erişim tarihi: 08 Mayıs 2019.

5275 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazına Dair Kanun,
<https://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Aspx?MevzuatKod=1.5.5275&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=ceza%20ve%20güvenlik%20tedbirlerinin&Tur=1&Tertip=5&No=5275>
Erişim tarihi: 08 Mayıs 2019.